

Հ Ե Տ Ա Չ Ո Տ Ա Կ Ա Ն Ա Շ Խ Ա Տ Ա Ն Ք

ԹԵՄԱ՝ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԱՐԴԸ ՍԱՀՅԱՆԻ ՊՈՇԻՎԱՅՈՒՄ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ՝ ԿԱՐԻՆԵ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

ԽՈՒՄԲ՝ ՀԱՅՈՑ ԼԵՋՈՒ, ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԽՄԲԻ ՂԵԿԱԿԱՐ՝ ԼԻԼԻԹ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

ԵՂԵԳՆԱՁՈՐ

2022 թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն աշխատանքը նվիրված է 20-րդ դարի հայ քնարերգության ամենապայծառ անհատականություններից, տաղանդավոր և մեծ ժողովրդականություն վայելող ներկայացուցիչներից մեկի՝ Համո Սահյանի ստեղծագործական ժառանգությանը:

Լինելով հայ դասական բանաստեղծության ավանդների հավատարիմ շարունակողը՝ Սահյանը թարմացրեց այդ անգնահատելի հարստությունը և նոր ու ժամանակակից բովանդակություն հաղորդեց դասական ձևերին: Նա ստեղծեց քարափների, ջրվեժների ու ծիածանների մի գունագեղ աշխարհ, ուր ապրող մարդը և օժտված է իրեն ծնող միջավայրի վեհությամբ ու խորությամբ:

Մեծ է նրա դերը հայ գրականության զարգացման բնագավառում և նրա թողած ժառանգությունն ունի իր արժեքավոր և առանձնահատուկ տեղը հայ գրականության պատմության մեջ:

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այսօր համաշխարհային մակարդակի խնդիր է դարձել էկոլոգիայի պահպանությունը: Կան հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումը պահանջում է յուրաքանչյուրիս ներդրումը: Սթափության կոչեր, ուղերձներ են հարկավոր հնչեցնել համայն աշխարհով: Մարդը, սեփական շահի հետևից ընկնելով, անխնա փչացնում, աղտոտում կամ պարզապես վերացնում է բնությունը, որից մեծապես կախված է առաջին հերթին հենց իր կյանքը:

Ակնհայտ ճշմարտություն է, որ մարդիկ հեռացել են իրարից ու բնությունից: Այս փոխհարաբերություններում խախտվել է հավասարակշռությունը, շատացել են կեղծիքը, սուտը, անհոգի վերաբերմունքը:

Սահյանի ստեղծագործությունների ընթերցումը կարծես ստիպում է մարդուն վերանայել իր վերաբերմունքը թե՛ մարդու, թե՛ բնության նկատմամբ, վերանայել հիմնովին, քանի որ բնությունը կյանք է առնում Սահյանի գրչի տակ, անձնավորված գրուցում մարդու հետ: Ընդունելով մարդուն՝ բնությունը իմաստավորվում է, մարդկայնանում: Մարդը, ծուլվելով բնությանը, հաստատում է իր մեջ մարդկայինը և առհասարակ այն ամենը, ինչը մարդասիրական է:

Համո Սահյանի ստեղծագործության վերլուծությունը, կարծում եմ, ինչ-որ տեղ կստիպի մարդկանց փոխել կամ գոնե վերանայել իրենց ունեցած վերաբերմունքը

բնության հանդեպ, իրենց մեջ տեսնել բնություն, և բնության մեջ տեսնել իրենց: Բազում խնդիրներ կլուծի: Այն կարող է որպես կոչնակ հնչել և ասել.«Կա՛նգ առեք, մարդի՛կ»:

ԹԵՄԱՅԻ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սույն աշխատանքը կարծում ենք օգտակար հիմնական կամ օժանդակ նյութ կլինի Համո Սահյանի ստեղծագործությամբ բոլոր հետաքրքրվողների համար, այդ թվում նաև՝

1. Սկսնակ և փորձառու ուսուցիչների համար վերոնշյալ թեմայով դասը պլանավորելիս.
2. Հիմնական և ավագ դպրոցի աշակերտների համար (նախընտրելի է 7-րդ և 12-րդ դասարաններում որպես թեման ամփոփող հիբրիդային դասի տեսակ, պատրաստել են նաև Համո Սահան էլեկտրոնային ներկայացման սահիկահանդես):
- 3.Գրադարաններում բանաստեղծին նվիրված միջոցառումների ժամանակ:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐԿԱԾԸ

Մարդը բնության մասնիկն է. ուր էլ գնանք, ինչ էլ անենք, միևնույն է, առանց բնություն գոյություն ունենալ չենք կարող: Սա է թերևս այն հիմնասյունը, որի վրա էլ կառուցել են սույն աշխատանքը:

Հետազոտական իմ նյութում ես փորձ եմ անում Սահյանի բանաստեղծություններում առանձնացնել մարդուն բնությունից կկորցնի իր արժեքը՝ դրանով փորձելով ցույց տալ աշակերտներին, որ մարդն առանց բնության չի կարող ապրել և գոյություն ունենալ, իսկ բնությունն առանց մարդու կամայանա և կկորցնի իր երբեմնի հմայքը, դրանով իսկ ցույց տալու համար, որ անհրաժեշտ է բնության պահպանության գործում լինել առաջամարտիկ:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Ընդհանրապես չափազանց դժվար խնդիր է ստեղծագործող մարդկանց բանաստեղծական արվեստի բացահայտումը, սակայն այս աշխատանքում ես փորձում եմ ըստ արժանվույն գնահատել բնության սիրահար Համո Սահյանի կատարած գործը, ուսումնասիրել նրա հատկապես մարդ–բնություն անխզելի կապն արտացոլող բանաստեղծությունները: Մեր դարի մարդը հաճախ կորցնում է բնության

հետ անքակտելի կապի զգացումը և դրանով իսկ աղքատացում իր էությունը, իսկ բնությունը, զրկվելով մարդու ուշադրությունից ու ջերմությունից, որբանում է, մնում մեն-մենակ:

Հայ մեծ բանաստեղծ Համո Սահյանի քնարերգությանը նվիրված հետազոտական այս աշխատանքը նպատակ ունի՝

1. Բացահայտել նրա ստեղծագործությանը բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ, գեղարվեստական կարևոր և ինքնատիպ օրինաչափություններ, ինչպես նաև գրականություն բերած այն ավանդականն ու նորը, որոնք, միմյանց հետ կապակցվելով, հայրենի գրականության մեջ դարձել են բանաստեղծական ուղղություն և դպրոց:

2. Աշակերտի մոտ զարգացնել գեղարվեստական ճաշակը և պատկերավոր մտածողությունը:

3. Սեր արթնացնել բնության և մարդ տեսակի հանդեպ, օգնել, որ աշակերտը զգա այդ անխզելի կապվածությունը: Տարանջատելով այդ կապը՝ ցույց տալ այն փաստը, որ առանց մարդ-բնություն սերտ կապի անհնար կլինի մարդու, և անիմաստ՝ բնության գոյությունը:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

1. Նախ աշակերտներին անհրաժեշտ է ներկայացնել Համո Սահյան բանաստեղծի կենսագրական կարևոր փաստերը:

2. Աշակերտներին տալ տեղեկություն, թե ինչու Համո Սահյանին չի կարելի պարզապես «Բնության երգիչ» անվանումը տալ, ինչը շատ հաճախ արվում է:

3. Վերլուծել մարդ-բնություն անխզելի կապն արտացոլող բանաստեղծություններից մի քանիսը:

4. Փորձել դրանցում առանձնացնել մարդուն բնությունից:

5. Կատարել ամփոփում՝ լրացնելով կազմած աղյուսակը:

6. Անել եզրահանգումներ:

ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

Սույն աշխատանքում մենք առաջարկում ենք հետևյալ դրույթները՝

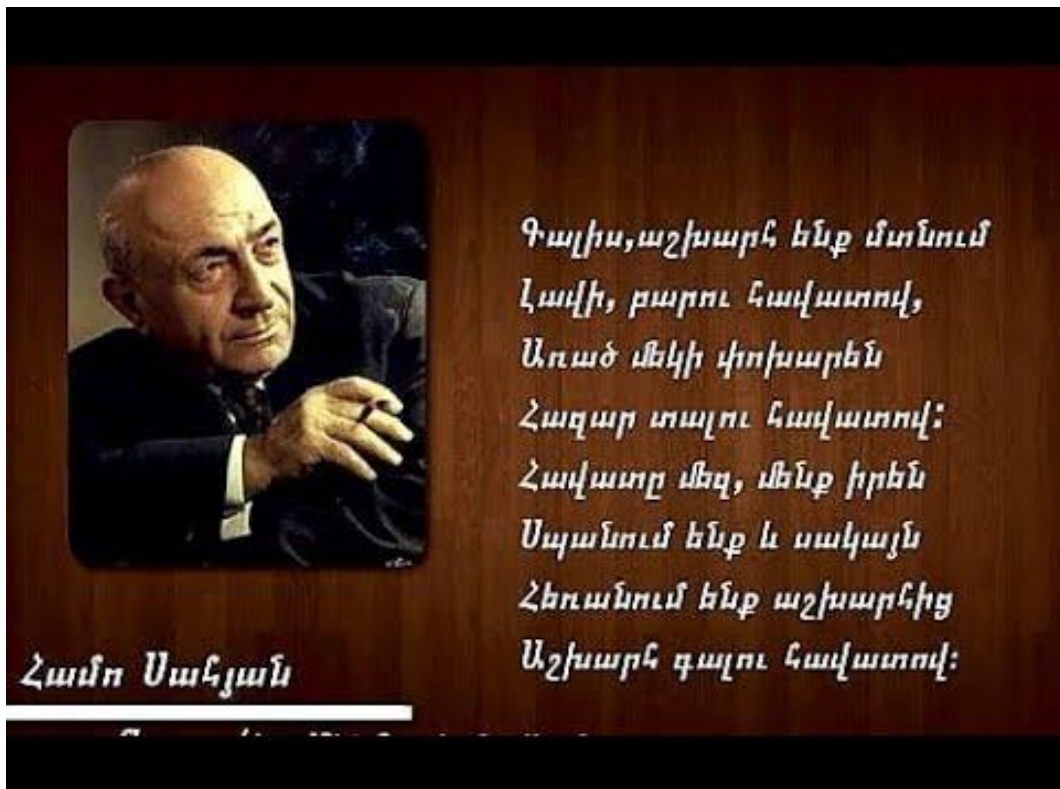
1. Համո Սահյանի բանաստեղծություններում ի՞նչ փոփոխություններ տեղի կունենային, եթե փորձեինք տարանջատել մարդուն բնությունից, իսկ բնությունը՝ մարդուց, կշահի՞ արդյոք դրանից ստեղծագործությունը, թե՞ կկորցնի իր արժեքը, ի՞նչը կփոխվի:

2. Արդարացվա՞ծ է արդյոք այն ոչ պատշաճ վերաբերմունքը բնության հանդեպ, որի ականատեսը դարձել և դառնում ենք շատ ու շատ անգամներ:

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Աշխատանքը բաղկացած է 21 էջից. այն պայմանականորեն կարելի է բաժանել 4 մասի`

1. Հետազոտության համառոտ բնութագիր
2. Բուն հետազոտությունը
3. Եզրակացություն
4. Օգտագործված գրականության ցանկ

ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԱՐԴԸ ՀԱՄՈՒՆ ՍԱՀՅԱՆԻ ՊՈՆԶԻԱՅՈՒՄ

Անձնավորված, մարդացած բնություն
և բնական մարդ. ահա իմ հավատո
հանգանակը կյանքում և արվեստի մեջ:

Համո Սահյան

Իմ հետազոտական աշխատանքը նվիրված է 20-րդ դարի երկրորդ կեսի հայ բանաստեղծության ամենապայծառ անհատականություններից մեկի՝ Համո Սահյանի ստեղծագործությանը: Նա ստեղծեց քարափների, ջրվեժների ու ծիածանների մի գունագեղ աշխարհ, ուր ապրող մարդը ևս օժտված է իրեն ծնող միջավայրի վեհությամբ ու խորությամբ:

Սահյանի՝ փիլիսոփայական ենթատեքստով և բնաշխարհի գույներով հարուստ ստեղծագործությունը ներկայացնում է 20-րդ դարի բազմաշերտ հայ պոեզիայի մի որոշակի ուղղություն:

Լինելով հայ դասական բանաստեղծության ավանդների հավատարիմ շարունակողը՝ Սահյանը թարմացրեց այդ ավանդները և նոր ու ժամանակակից բովանդակություն հաղորդեց դասական ձևերին: Աշխարհընկալման անմիջականությամբ, բանաստեղծական անկաշկանդ կեցվածքով, ասելիքի հստակությամբ ու դասական պարզությամբ Համո Սահյանն առաջնակարգ տեղ է գրավում հետ չարենցյան շրջանի բանաստեղծության մեջ:

Համո Սահյան բանաստեղծին աշակերտները ծանոթանում են 7-րդ դասարանում՝ ուսումնասիրելով նրա «Ուր որ նայում եմ», «Անունդ տալիս», «Ծովն էր, գիշերն էր», «Իմ քարափներն ու ես» բանաստեղծությունները, այնուհետև՝ 12-րդ դասարանում՝ ուսումնասիրելով նրա «Մայրամուտից առաջ» և «Քարափների երգը» ժողովածուները և մի քանի բանաստեղծություններ՝ «Չես ասի ոչ մի բառով», «Քարափը», «Անունդ տալիս», «Ինչու՞ հիշեցրի», «Ախր ես ինչպե՞ս վեր կենամ գնամ», «Մասրենի»:

Սակայն Սահյան բանաստեղծի իրական արժեքը աշակերտին ցույց տալու համար պարզապես անհրաժեշտ է դառնում շեղվել ծրագրային նյութից և մարդ-բնություն կապի անխզելիությունը աշակերտին ներկայացնելու համար ուսումնասիրել այլ բանաստեղծություններ ևս:

«Բնությունը և մարդը Համո Սահյանի բանաստեղծություններում» թեմայով դասը կարելի է սկսել՝ նշելով, որ Համո Սահյանի ստեղծագործության մեջ մեծ ու հաստատուն տեղ է գրավում բնությունը, այնքան մեծ, որ բանաստեղծի արժևորման անբաժան մակդիրն է դարձել «բնության երգիչ» անվանումը:

Կարելի է կազմակերպել մտազրոհ այդ բառակապակցությամբ: Աշակերտների կողմից հնչում են կարծիքներ, որոնք գրի ենք առնում գրատախտակին: Այնուհետև դասախոսության ձևով անցնում ենք Սահյանի բնության և մարդու անխզելի միասնությանը վերաբերող բանաստեղծությունների վերլուծությանը: Ավելացնում, որ, այո՛, բնություն էրգել են տարբեր ժամանակաշրջանների, տարբեր ազգությունների շատ բանաստեղծներ, թերևս, պոեզիայի ծնունդ առնելու օրից մինչև այսօր և երգել են տարբեր ձևերով: Այդ բանաստեղծների մեջ կան այնպիսիները, որոնց, իրոք, կարելի է անվանել «բնության երգիչ», քանզի նրանք ընկալում են բնությունը ու վերարտադրում այն սուսկ հայեցողաբար, երբեմն՝ բարձր բանաստեղծականներ շնչունով ու վարպետությամբ (որպես օրինակ կարող ենք նշել Վահան Տերյանի ստեղծագործություններից մի քանիսը):

Նշում ենք, որ Համո Սահյանին ամենևին հնարավոր չէ դասել այդ բանաստեղծների շարքին, թեև Սահյանն շատ հաճախ է անդրադառնում բնությանը, այնքան լավ գիտի նրա լեզուն, այնքան մտերիմ է ու անբաժանելի իր մայր հողից, իր քարափներից ու ձորերից: Սակայն մի բան է, որպես ստեղծագործ հմայվել բնության բազմապիսի ու զարմանահրաշ երևույթներով, հավերժ շարժման ու փոփոխման նրբերանգներով, մեծագույն հակասությունների ներդաշնակությամբ և մնալ սղագրողի դերում (նույնիսկ տաղանդավոր), այլ է՝ այդ ամենի մեջ փնտրել դարաշրջանի փիլիսոփայությունը, այսօրվա մարդու հոգեբանությունը և, ի վերջո, ձգտել այն կատարելությանն ու ներդաշնակությանը, որի մարմնավորումն է բնությունը:

Սահյանը գնում է դեպի բնությունը՝ նրա գրկում ծվարելու, հասարակական կենսական հարցերից գլուխն ազատելու համար, ո՛չ բնապաշտության զգացումով համակված: Նա բնության մեջ փնտրում է նրա խորախոր իմաստները, հակասություններն ու մեծագույն ներդաշնակությունը, որոնք սթափեցնում են մարդուն, պայծառեցնում նրա միտքն ու հոգին: Բնությունը գրավում է Սահյանին ոչ որպես վերացական երևույթ, այլ միայն մարդու առկայությամբ, նրա շնչով ու մտքով կյանք առած, նրա աչքերով հոգուն գեղեցկություն պարզևող:

Բանաստեղծն այնքան է միահյուսված բնությանը, որ վստահորեն հայտարարում է.

Աչքն ու ականջն են ես մայր բնության,

*Գիտակցությունը նրա մարմնավոր,
Հասակակիցն էմ նրա հնության,
Եվ ծլարձակումը ու ծաղկումը նոր,
Նրա այս մի բուռ պատկերն ու նրա
Հավիտենության աղերսանքն էմ ես:*

Բնությունն այն օրրանն է, որը անմահության հավատ է ներշնչում բանաստեղծին՝
*Այս իմ աշխարհն է, և ես էմ նրա
Քարերից բուսած բանաստեղծ որդին,
Այստեղ սարեր կան սարերի վրա,
Եվ ձորերի մեջ ձորեր կան մթին,
Ես չեմ հավատում իմ մայրամուտին:*

Եվ այդ հավատը, մահկանացու լինելու ստույգ գիտակցման առկայությամբ մահվան սարսափի հաղթահարումը՝ հավերժ բնությանը մերվելու ձգտումով, անքակտելի կապ է ստեղծում բնության հետ:

Սակայն դա միակողմանի կապ չէ, այլ փոխադարձ.

*Ո՛վ մայր բնություն, իմաստուն ու վեհ,
Դու այդ բոլորը ինձ փոխես տվել,
Որ զգաս, տեսնես,
Շոշափես, լսես,
Պատճառաբանես քո անցուդարձը,
Որ մարդուն հասնես,
Հասնես, մարդանաս, որ քո գորությամբ դու հպարտանաս:¹*

Այսպիսով, բանաստեղծը հիմնավորում ու ամրապնդում է մարդու ու բնության դաշինքը: Այդ դաշինքից երկու կողմն էլ մեծապես շահում են: Բնությունը ստանում է «հնարավորություն» մարդու աչքերով ինքն իրեն նայելու, իր գոյությունը իմաստավորելու, իր գեղեցկությունն ու զորությունը զգալու, մի խոսքով՝ «մարդանալու»: Իսկ մարդը լայնացնում է իր հոգեկան աշխարհը, իրեն բնության արգասիք զգալով՝ ինչ-որ չափով անմահության զգացում է ապրում և, ի վերջո, կատարելության է ձգտում և ջանում ընկալել բնության ներդաշնակությունը:

¹ Հ. Մահյան– Կանչե, կոունկ, «Դու փոխես տվել», Երևան, 1973 թ., էջ 270:

Բնության հետ մարդու առնչությունների սահյանական համակարգում բանաստեղծականացվել և մարդկային զգացողությունների հսկայական իմաստ ու բովանդակություն են ստացել բնության մեջ եղած բոլոր առարկաներն ու երևույթները, քանի որ ինքն էլ այդ ընտանիքի անդամն էր՝ որդին, եղբայրը, գործընկերը...

Փորձեն այդ բազմանդամ ընտանիքի նկարագիրը որոշող մի շարք խորհրդանիշների օրինակով ցույց տալ Սահյանի բնական երևույթների ըմբռնման սկզբունքների ամբողջությունը:

Որոտանը, որ Սյունիքի մայր գետն էր, Համո Սահյանի առաջին բանաստեղծությունների հետ մտել է նրա բանաստեղծական աշխարհը և մնացել մինչև վերջ: Պատահական չէ, որ նրա «Հայաստանը երգերի մեջ» շարքը բացվում է «Որոտան» բանաստեղծությամբ, որը տպագրվել է դեռևս 1939թ.: Պատահական չէ նաև, որ նրա առաջին ժողովածուն վերնագրվել է «Որոտանի եզերքին» (1946թ.):

Որոտանի եզերքը Սահյանին շնորհել էր հոգու անսպառ գանձեր, նրա բանաստեղծությանը հաղորդել շքեղ ու շրայլ գույներ: Այդ եզերքը այն մտերմիկ անկյունն է, որի հետ մենության մեջ անկեղծ ու ջերմ գրույցի է նստում բանաստեղծը: Ջմրուխտե հեռուները, իրար մեջ ագուցված լեռների ու կիրճերի ստվերները, իր «մանկության ոտնատեղերից անձրևաջուր» խմող եղնիկ-եղջերուները, այն բարձունքները, «ուր մարդն ամպերին վերից է նայում», «վերից է նայում արծվի ճախրանքին», հազար ծայնով կանչում են բանաստեղծին: Նրանց կանչին ականջալուր՝ Սահյանը գունագեղ ու խոսուն պատկերներով կերտում է հայրենի բնության ու նրա մարդկանց բանաստեղծական կերպարները (կարդում կամ արտասանում ենք ժողովածուից մի քանի բանաստեղծություններ):

Յուրահատուկ խորհրդանիշներ են նաև քարն ու քարափը: Դա պատահական չէ. քարափներն ու քարերը, լինելով Հայաստանի բնության բնորոշ, ամենաբնորոշ երևույթները, նրա բնապատկերի անբաժանելի մասը, չէին կարող չկռել նաև հայ մարդու բնավորությունը: Քարը եղել է ոչ միայն պաշտամունքի առարկա, այլև խաչքարերի տեսքով՝ արվեստի գլուխգործոցներ, վանքերի ու եկեղեցիների տեսքով՝ ճարտարապետական գոհարներ, ինչպես նաև կենսունակության ու հարատևության խորհրդանշան: Իր ստեղծագործական տաճարի զանգակատունը համարվող ժողովածուն Համո Սահյանը վերնագրել է «Քարափների երգը»՝ քարափի հավերժության մեջ տեսնելով նաև իր երգի ապագան: Եվ պատահական չէ, որ հրաժեշտի խոսքերը Սահյանն ասել է հենց քարափներին ու հենց նրանց էլ պատվիրել, որ իրեն բացակա չդնեն.

Ձեր լռությունը զնգում, գրնգում է ծորով մեկ,
 Ձեր լռության համերգում ինձ բացակաչ դնեք...
 Համբերություն եմ ասում, ակնարկներս կրկնեք,
 Համբերության հանդեսում ինձ բացակաչ դնեք...
 Ձեր շուրջը ամպէ, կայծակ, քնով չանցնեք, չքնեք,
 Քնեցիք էլ, արթնացաք, ինձ բացակաչ դնեք...
 Թվում ,է թե կամենաք մի օր երկինք կթռնեք,
 Ձեր թռիչքի ժամանակ ինձ բացակաչ դնեք...
 Ձեր պնդության պատճառով դուք աշխարհն երկսնեք,
 Իմ մեղմության պատճառով ինձ բացակաչ դնեք...
 Ես եմ քարե պատարագ ձեզնից սերված ընդունեք,
 Դուք ձերկամքին հակառակ ինձ բացակաչ դնեք...
 Ոչ խոստումներ, ոչ երդում չսպասեք ու չքննեք,
 Անվերջ, անշարժ ձեր երթում ինձ բացակաչ դնեք...²

Հաջորդը կածանն է, որ հանդես է եկել մի քանի ժողովածուներում՝ անընդհատ փոփոխվելով և հանդես գալով տարբեր դրսևորումներով հատկապես «Քարափների երգը» ժողովածուում.

Քար ու քերծից երգ է խլում,
Գլուխը կախ գնում, գնում,
Լորա գետից ջուր է խմում
Ծարավ կածանը:

Այս դրվագում կածանը, որ ժայռերի միջով անցելու հասել է գետակին, մարդու հետ իր բարեկամության սկիզբն է դրել միայն: Հետո մարդու ոտնահետքերով բացված կածանը խորապես ճանաչել է իր ստեղծողին և տարածել-հասցրել է ջրի արև ու հագեցրել է նրա ծարավը: Սակայն այդքանով իր դերը չի ավարտել կածանը: Երբ մարդու ոտքը դիպել է նրա ծնկի ծալին, կենդանացել, «կանաչ-կարմիր է կապել պառավ կածանը», մի տեսակ մոռացել էիր տարիքը, որ կարող է հազար տարուց ավելի լինել: Եվ ամենակարևորը՝ մարդկանց բարություն անելով՝ կածանը ոչինչ չի պահանջել որպես փոխհատուցում: Կածանը նաև բանաստեղծի հոգում հուշեր է արթնացրել որպես մանկության օրերի ընկեր ու բնության հետ կապող օղակ, որից կտրվելը ուղղակի անհնարին է:

² http://library.hayreniq.ru/armyanskie_pisateli/hamo_sahyan

*Ի՞նչ է ասում ճամփորդներին
Հալված-մաշված այս կածանը,
Ժամանակին հազար ու մի
Քայլեր հաշված այս կածանը,
Անցող-դարձող քարավանի
Ծանր ու դանդաղ ոտքերի տակ
Մեջքը կոտրած, կուրծքը պատռած
Հոգնած-տանջված այս կածանը,
Մեծ աշխարհի մեծ աժխոր
Ճանապարհից հեռու քաշված,
Հիսուսի պես ապառաժի
Կողքին խաչված այս կածանը:*

Այստեղ Հայաստանի բնակարի մասը կազմող կածանը արդեն իր երկրի պատմության ակնառեսն ու վկան է, իր ժողովրդին դարերի հետ կապող առ-հավատչյան, ինչպես ամենուր սփռված վանքերն ու մատուռները, եկեղեցիներն ու խաչքարերը: Կածանը «հիշողության» մեջ պահել էիր մեջքով անցած մարդկանց, ճանապարհորդների, ինչպես նաև նվաճողների, հրոսակների ու թշնամիների ոտնահետքերը: Բայց կածանը նաև Հայաստանի ճակատագիրն է, նրա բզկտված, «հոգնած-տանջված» էությունը՝ հար և նման Հիսուսի ողբերգությանը, նրա Գողգոթային: «Ինձ բացակա չդնեք» (1998) ժողովածուում կածանն արդեն երևում է իր գերագույն «դերակատարությամբ»: Մանկության «թելիկ-թելիկ, պարան-պարան» կածանը արդեն բանաստեղծի հուշերի կամուրջը չէ դեպի բնություն: Այն բանաստեղծի վերջին ճանապարհի ուղեկիցն է, որ պիտի տանի մինչև սարի գագաթ, դեպի հավիտենական ննջատեղի: Այստեղ բանաստեղծն ու կածանը նույնանում են, մարդիկ շփոթում են նրանց անունները, և կածանը դառնում է բանաստեղծի կենսագրության տողը.

*Էլ մնաս բարով... ժամն է լռելու
Խոնարհվիր, շողա որպես ծիածան,
Այս հողի վրա, այս լեռան կողին...
Կենսագրություն ես չեմ գրելու,
Ապրած իմ կյանքն էլ պատմի՜ր դու, կածա՜ն,
Ինձանից հետո աշխարհ եկողին:*

...Նմանատիպ խորհուրդով է ապրում Համո Սահյանի բանաստեղծության մեջ նաև մասրենին: Հայաստանի լեռնային բնապատկերի անբաժան մասը կազմող մասրենին նաև վայրի վարդ է անվանվում, որովհետև նա չի ընտելանում, ամենակարող մարդը նրան չի կարողանում հնազանդեցնել: Երբ այդպիսի փորձ է արվում, մասրենու մեջ արթնանում է բնազդը, և նա տենդորեն սկսում է նվաճել շրջապատը՝ չխնայելով հողն ու ժայռը, որպես բողոք՝ ընդվզելով նաև բոլոր մշակաբույսերի դեմ: Մասրենին չի ուզում քաղաքակրթվել. նա ցանկնում է մնալ իր նախաստեղծ տեսքով՝ որպես քարափների ու անտառի գեղեցկության միջուկ:

«Քարափների երգում» նա ընդամենը բնապատկերային տարր է: Մի դեպքում որպես «կարմիր սարսուռ», նրա պտուղը կաթում է ժայռից, մի դեպքում որպես աշնան ուլունք-ուլունք խորհրդանշան՝ ջրերն են տանում նրան: Ժայռն առայժմ մասրենու համար և՛ հող է, և՛ երկինք: Սակայն դրանք ընդամենը անձանոթ ընթերցողին մասրենու բնույթի հետ մտերմացնելու քայլեր են, մինչև որ նա կփորձի թափանցել մասրենուն տրված «դարերի» խորքը: Մասրենին դառնում է բնության հետ շփման, մարդկային էության բացահայտման միջոց: Եվ երբ մասրենու պտուղը քաղող չի լինում, նա «փշոտ քնքշանքը» փնտրող նրա «փշոտ խոնարհությունը» գնահատող չի լինում, ապա նույնն է, թե չզգաս գեղեցկուհի կնոջ հմայքը, որին այրում է իր կրքերի կրակը, մենավոր ժայռից կախված՝ նա դառնում է այրի:

Մասրենին նաև մարդկային մեղքերից մաքրվելու և մարդկային ցավերն ամոքելու սպեղանի է.

*Էլ ցավիս ցավ չեմ ասի,
Թե վայրի քո ծաղկունքից
Սպիտակ մի թերթ պոկեմ,
Որ դնեմ վերքիս վրա:*

Մասրենու ամբողջությունը, նրա տեսակը չի աղավաղվում, որովհետև նա աշխարհի անցուդարձի մեջ չէ, ոչ ոքից ոչինչ չի սպասում, ամեն տարի ծաղկում է, պտուղ տալիս և իր «պահվածքով» զարմանք առաջացնում.

*Ծաղկում ես ամեն տարի,
Բուրմունքդ հովին տալով,
Նեկտարդ մեղվին տալով,
Պտուղդ՝ ում պատահի:*

Երբ ծնեռը գալիս, ինքն ամփոփվում է իր մեջ, պաշարում հողից վերցրած ուժը, որպեսզի գարնանը կրկնվի և շարունակվի այն առաքելությունը, որ նրան ընծայել է բնությունը: Դրա համար էլ բանաստեղծը զարմանալի նմանություն է տեսնում իր և մասրենու միջև.

Տեսնու՞մ ես, թե ես ու դու

Ինչքան ենք իրար նման:

Համո Սահյանի մոտ բնությունից ստացած մարդկային գծերի ամբողջության մեջ կա նաև մասրենու գենը՝ նրա «վշտ խոնարհությունը»: Հենց դրանից էլ ստեղծվում է մասրենու ամբողջական կերպարը: «Դաղձի ծաղիկ» ժողովածուն ավարտվում է «Մասրենու մենախոսությունը» բանաստեղծությամբ, որտեղ «ժայռի ծիծ կերած» մասրենին ներկայանում է որպես մարդկային հատկանիշներով օժտված բնության ֆենոմեն, որպես մարդկային ապրելակերպի ստուգանմուշ: Դա «տանջված, համբերած, ամեն ինչ ներած» անհատակություն է, որն իր կյանքի մայրամուտին մահկանացուներին խորհուրդ է տալիս.

Թող աշնան քամին թերթերս ցրի,

Իսկ դուք քաղեցեք պտուղս ձրի,

Եվ մի ասեք, թե ձմռանս ենմի՞նեմ,

Աղն եմ ձեր կենաց, ձեր մասրենին եմ:

Եթե կածանն ու մասրենին կարող են, իրոք, բանաստեղծական այդքան խոր եզրահանգումների նյութ դառնալ, մի քիչ գոնե հասկանալի է: Բայց Համո Սահյանը այդ հարթության վրա է բերում նաև արտաքինից աննշան թվացող տերևին.

Ամեն տերև մի աշխարհ է աշխարհում,

Քանի՞ աշխարհ տարավ աշունն աշխարհից...

Ո՞վ շահեց, ո՞վ տանուլ տվեց այս խաղում,

Եվ ո՞վ կա, որ գլուխ հանի այս խաղից:

Գեղարվեստական նույն սկզբունքներով տերևի հետ բանաստեղծականացվում են նաև բնության այլ երևույթներ, տարրեր ու պատառիկներ, որոնք ամբողջանում են մարդկային հատկությունների ծիածանումներով.

Տերևը՝

Ես նրա ջանքն եմ առեղծվածային,

Առեղծվածային նրա կյանքն եմ ես:

Հավքը`

*Ես անրջանքն եմ նրա թևավոր,
Նրա թևավոր ներշնչանքն եմ ես:*

Առվակը`

*Ես տառապանքն ու տանջանքն եմ նրա,
Եվ նրա մաքուր խղճմտանքն եմ ես:*

Արտը`

*Ես հասկավորման խորհուրդն եմ նրա,
Նրա շշուկներն ու ծրվիանքն եմ ես:*

Քարանձավը`

*Ցուրտ ամայության սար սուռը նրա
Եվ շուրթից կախված հառաչանքն եմ ես:*

Այս շարքը կարելի է շարունակել ուղիղ և հակադարձության օրենքներով, որի մեջ կարող ենք տեսնել մի ամբողջ պատկերասրահ (սար ու ձոր, քամի ու անտառ, ծիածան ու ամպ, գետակ ու աղբյուր, ծառ ու ծաղիկ և այլն), որտեղ կան գեղարվեստական յուրահատկության և գեղագիտական որակի բազմակողմանի սքանչելի սահյանական բացահայտումներ:

Բանաստեղծությունների վերլուծությունից հետո հարց ենք ուղղում աշակերտներին` «Ի՞նչ է բնությունը բանաստեղծի համար»: Նրանք ներկայացնում են, որ բանաստեղծի համար քարափը միայն քարափ չէ, ձորը միայն ձոր չէ, այլ աշխարհ, երկինք, քարերը, աստղերը` իր հայրենակիցները: Նրանք հանգում են այն մտքին, որ բնությունը մարդկայնորեն զգայուն է, որ ունի սիրտ, հոգի, լսողություն, այն կարող է զայրանալ իրեն դիպչող կոպտությունից: Բնությունը սիրելու համար պետք է լսել նրա ձայնը, ձուլվել նրա էությանը:

Այժմ փորձեն խիզախել և Սահյանի մի քանի բանաստեղծություններում տարանջատենք մարդուն բնությունից, իսկ բնությունը` մարդուց: Արդյո՞ք դա ինձ կհաջողվի: Օրինակ` Համո Սահյանի թերևս ամենահայտնի «Անտառում» բանաստեղծությունը պեղաժ է անվանված, սակայն այն շատ հեռու է սոսկ բնապատկեր լինելուց:

Անտառում ամպի ծվեն ներկային,
Կապույտ մշուշ ներկային անտառում,
Օրոր էր ասում աշունն անտառին,
Բայց դեռ անտառի քունը չէր տանում,

Շուկ ներկային անտառում այնքա՛ն,
Եվ խոնավ-խոնավ բուրմունք ներկային...
Իրար փաթաթված ստվեր ու կածան,
Ու հետքե՛ր, հետքե՛ր, հետքե՛ր մարդկային...

Եղյամն էր սունկի գլուխն արծաթում,
Մրսում էր կարծես վայրի նշենին,
Հանգստանում էր հողմը բացատում՝
Ականջն անպրոպի ազդանշանին:

Եղնիկի հորթը, մամուռը դնչին,
Թռչում էր իր մոր բառաչի վրա,
Եվ որսկանը թաց խոտերի միջին
Կորած հետքերն էր որոնում նրա:

Փայտահատը հին երգն էր կրկնում
Եվ տաք սղոցն իր յուղում էր կրկին,
Թե դինան տարբեր ականջ էր դնում
Տապալված կաղնու խուլ հառաչանքին:

Անտառապահի տնակի առաջ
Խարույկն իր խաղաղ ծուխն էր ծածանում,
Եվ խարույկի մոտ եղևնին կանաչ
Սոճու հետ սիրով գրույց էր անում...

Անտառում խորին խորհուրդ ներկային
Եվ արծազանք ներկային անտառում,

*Օրոր էր ասում աշունն անտառին,
Սակայն անտառի քունը չէր տանում:³*

Փորձում ենք տարբեր հարցադրումներով ընթերցել և վերլուծել այս սքանչելի «բնապատկերը». այն միայն աշնանային անտառի նկարագիր չէ: Այդ դեպքում բանաստեղծությունը կկորցնե՞ր իր իմաստն ու արժեքը: Այստեղ բոլորն ու ամեն ինչ օժտված են մտածելու, զգալու ընդունակությամբ: Մարդուն առարկայական աշխարհից զատող սահմանագիծը ջնջված է: Դրա համար էլ անտառն ապրում ու շնչում է՝ լի մարդկային հետքերով, արձագանքներով ու շշուկներով: Համո Սահյանի համար շատ բնորոշ է մարդ-բնություն կապի նման վերժանումը՝ մարդը մերվում է բնությանը, վերածվելով աստղի, գետի, անտառի, իսկ բնությունը մարդկայնանում է՝ «քունը չի տանում»: Բանաստեղծությունը վերլուծելիս մենք կարող ենք նույնիսկ ավելի խորը գնալ և ամեն ինչ ընկալել որպես խորհրդանիշներ. Բնապատկերը կարծես տեղի է տալիս, սկսում ես մտածել. գուցե խոսքը տարեց, բայց հոգեհարուստ մարդու մասին է, մարդ՝ որին աշնանային տարիքն արդեն օրոր է ասում, բայց նրա քունը չի տանում, որովհետև հոգում դեռ կան խորին խորհուրդներ, որովհետև շուրջն ապրում է արթուն կյանքը: Եվ ինչպե՞ս քնի, երբ աշնանը, բնականաբար հաջորդելու է ձմեռը, ու ամենինչ խորը քուն է մտնելու ճերմակահեր ծածկոցի տակ:

Կարելի է ավելի ընդլայնել շրջանակները. Գուցե լինի այսպիսի՞ վերլուծություն՝ «անտառը» աշխարհն է, որը քնելու, նույնիսկ նիրհելու իրավունք չունի, որքան էլ օրոր ասեն նրան:

Մենք տեսանք, որ անհնար է տարանջատել մարդ – բնություն միասնությունը:

Կարելի է մի քանի բանաստեղծությունների տեքստեր բաժանել աշակերտներին և հանձնարարել, որ փորձեն տարանջատել բնությունը և մարդուն:

Իրար գլխին ստած սարեր,

Ձորեր՝ քնած իր ծոցում:

Սրերի մեջ ու ձորերի

Մի քարեղեն իրարանցում:

Սարերի մեջ ու ձորերի

Մի քարեղեն իրարանցում...

³Ն. Սահյան– Կանչե, կոունկ, «Անտառում», Երևան, 1973 թ., էջ 203:

Եվ մի քարափ-քարերի մեջ,
Գլուխը կախ, ձեռք ծոցում:
Մամուռ-շապիկ ու նիհագին,
Մամուռ-թիկնոց պատառ-պատառ
Գլխին թաղկած մի թզենի,
Ու ոտքերին մոշ ու մոռաց:
Կանգնել է լուռ, խորհրդավոր.
Թե քայլարավ, պիտի առնի,
Թռուծուծուծով, իր քարեղեն
Գերդաստանն էլ հետը տանի:
Կանգնել է նա լուռ ու հանդարտ...
Քայլեց, պիտի հետը տանի...
Բայց ու՞ր տանի այս մի պատառ
Ինքնությունը Հայաստանի:

.....

Ծանր նստել է քարափը ծորում,
Հյուրընկալ տերը մանկության ծորի:
Ճակատից քարե քրտինք է ծորում,
Ուսից կախվում են մամուռ ու մորի:
Ծանր նստել է և ամեն մեկին
Իրեն արժանի պատիվն է տալիս.
Վայրի աղավնուն՝ հաճարը վայրի,
Մոլորված ամպին իր քիվն է տալիս,
Խրտնած քարայծին՝ մութ նիրքարայրի:
Ինչ ունի-չունի բաժանում է նա
Եվ չի պահանջում ոչ ոքից ոչինչ:
Ականջ է անում ամեն հարցումի,

Հրճվում բոլորի առած-տվածով,-

Վերջին ծիծաղով առաջին ձյունի,

Ու վերջին ձյունի առաջին լացով:

Սատանան տանի, ինչ-որ հեռավոր

Նմանություն կա խաչի պապ պապիս

Եվ այս հյուրընկալ քարափի միջև:

Այնուհետև կազմում ենք մի այսպիսի աղյուսակ և աշակերտների օգնությամբ լրացնում այն:

Ինչպիսի՞ն է բնությունը մարդու հանդեպ.	Ինչպիսի՞ն է մարդը բնության հանդեպ.	Ինչպիսի՞ն պետք է լինի մարդու և բնության փոխադարձ կապը.

Փորձում ենք աշակերտներին հանգեցնել այն մտքին, որ այսօր այն բոլոր բացասական երևույթները, ինչ-որ կատարվում է մեր շուրջը (չենք կամ ռեստորան կառուցելու համար հատվում են ծառերու անտառներ, աղտոտվում է բնությունը...և այլն), ճիշտ չեն և պետք է պաշտպանել ու պահպանել բնությունը, որով պայմանավորված է մեր գոյությունը, չէ՞ որ առանց բնության հնարավոր չէ ապրել:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ բանաստեղծների շարքում առանձնանում է **Համո Սահյանը**, որին հաջողվել է ամենապարզ բառերով և այնքան իրատեսորեն նկարագրել հայ բնաշխարհը, բացահայտել նրա սքողված հմայքը, ուժն ու ձգողականության առեղծվածը, ինչպես նաև տալ հայ մարդու բնութագիրը, թերևս, այնքան դիպուկ, որ մինչ օրս շատ քչերին է հաջողվել: Ավելին, նրա պոեզիան նաև անձնական ապրումների ու մտորումների մի փունջ է, որտեղ պարփակված է ուրույն փիլիսոփայություն և ես կարծում եմ, որ *Սահյանին* ամեն տարիքում ընթերցելիս տարբեր ես ընկալում և ամեն անգամ նոր խորություն ես տեսնում տաղանդաշատ գրողի տողերում...

Սահյանից առաջ բնության թեմայով ստեղծագործողներ էլի են եղել, սակայն Սահյանն առաջինն էր, որ անձնավորեց բնությունը, նրան տվեց մարդուն լսելու, նրա հետ երկխոսելու, նրա վշտերին կարեկից լինելու և նրա հետ պատմության քառուղիներով քայլելու, ինչպես նաև մարդկային զգացողություններով ապրելու կարողություն, այսինքն, մարդը և բնությունը նրա բանաստեղծություններում հանդես են գալիս միասին, միաձույլ . նրանց հնարավոր չէ առանձնացնել: Համո Սահյանի ստեղծագործություններում մարդը և բնությունը այնքան սերտորեն են հանդես գալիս, որ անհնար է նրանց տարանջատել: Այս թեման կօգնի սովորողների մոտ դրսևորել ինքնաճանաչողական և սոցիալական կարողունակություն, ինչը շատ համապատասխան է նրանց արժեհամակարգի ձևավորմանը թե՛ հիմնական, թե՛ ավագ դպրոցում Համո Սահյանի բանաստեղծություններն ուսում-նասիրելիս, երբ դրանց նրբիմաստներն անցնում են սեփական հոգու մանրաթելերով: Բնությունն ազնվացնում է մարդուն, սրբագործում նրա էությունը, ազնվացնում հուզաշխարհը: Անհրաժեշտ է վերանայել մարդկանց այսօրվա վերաբերմունքը բնության հանդեպ, պահել և պահպանել, արժևորել բնությունը, քանի որ առանց նրա մարդը չի կարող ապրել ու գոյատևել: Այս մոտեցումը կնպաստի սովորողների մշակութային կարողունակության զարգացմանը, քանի որ մարդու ամեն արարք, ամեն քայլ պահանջում է ցուցաբերել համապատասխան վերաբերմունք և դիրքորոշում, որոնք էլ ձևավորում են մշակույթ՝ ՄԱՐԴ-ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ փոխհարաբերության և փոխըմբռնման մշակույթ:

Կարծում եմ, որ վերժամանակյա է Համո Սահյանի կատարած աշխատանքը, և նա արժանի է մեծ գնահատանքի և արժևորման:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Ս. Աղաբաբյան- «Արդի բանաստեղծության դիմագիծը», «Գրական թերթ», 1974թ.
2. Դ.Գասպարյան - «Համո Սահյան. Կյանքը և ստեղծագործությունը», Երևան 2003 թ.
3. Ա.Հայրապետյան-«Բնությունը և մարդը Համո Սահյանի պոեզիայում», Երևան 1974թ.
4. Հ. Սահյան– Իսկականը և կեղծը, «Գրական թերթ», 1962թ.
5. Համո Սահյան - «Իրիկնահաց», Երևան, 1977թ.
6. Հ. Սահյան – Կանչե՛, կռո՛ւնկ, «Մարդ», Երևան, 1973 թ.
7. Համո Սահյան - «Սեզամ, բացվի՛ր», Երևան, 1972թ.
8. «Տասը հարց Համո Սահյանին», «Որոտան», 1974թ., N67
9. https://library.hayreniq.ru/armyanskie_pisатели/hamo_sahyan